

Zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego

Dowiedz się więcej na www.ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Polskie prawo spadkowe przez długie lata charakteryzowało się dość nietypową, w porównaniu do całego prawa prywatnego, stabilnością. Z wyjątkiem decyzji o wprowadzeniu nowelizacji przepisów odnoszących się do dziedziczenia gospodarstw rolnych, dziedzina ta nie podlegała istotnym zmianom. Zachodzące w Polsce zmiany gospodarcze, a także postępujące bogacenie się społeczeństwa w znaczący sposób zaczęły jednak oddziaływać na kształt regulacji prawnosпадkowych. Pierwszym krokiem w kierunku dostosowania prawa spadkowego do zmieniających się potrzeb społeczno-gospodarczych była istotna zmiana w zakresie dziedziczenia ustawowego, która została dokonana w 2008 r. Jednakże dopiero decyzja o wzbogaceniu prawa spadkowego o instytucję zapisu windykacyjnego została określona przez doktrynę mianem rewolucji sięgającej znacznie głębiej, mającej ważkie znaczenie praktyczne. Wejście w życie ustawy z 18.3.2011 r.¹, wprowadzającej do polskiego systemu prawnego zapis windykacyjny, stanowiło odpowiedź na zgłaszane przez lata postulaty, aby istniejąca w prawie spadkowym autonomia opierała się nie tylko na możliwości decydowania o losach oznaczonych za pomocą ułamka części spadku, ale także poszczególnych, konkretnych przedmiotów spadkowych. Przemawiają za tym, obok względów emocjonalnych, przede wszystkim względy racjonalne. Przed wprowadzoną nowelizacją jedynym sposobem pozwalającym na rozrządzenie poszczególnymi przedmiotami było ustanowienie zapisu o skutkach obligacyjnych, obecnie nazwanego zapisem zwykłym. Uregulowania instytucji zapisu zwykłego nie gwarantowały i nadal nie gwarantują, że zapisobierca otrzyma świadczenie, jak również, że nastąpi to szybko i w pełnym zakresie.

Potrzeba istnienia mechanizmu, który spełniałby wskazane powyżej warunki oraz chronił w toku dziedziczenia zorganizowane całości gospodarcze, jest szczególnie widoczna na przykładzie gospodarstwa rolnego. Obecnie dziedziczenie gospodarstw rolnych przebiega na tych samych zasadach co dziedziczenie innych praw, bowiem wchodzi ono w skład spadku i jest traktowane jako niewyodrębniony w żaden sposób zespół praw podlegających sukcesji uniwersalnej. Gospodarstwo rolne jest jednak wyjątkowym składnikiem majątku spadkodawcy pod wieloma względami. Przekazanie gospodarstwa rolnego jest zdecydowanie czymś więcej niż przykładowo rozrządzenie kolekcją obrazów czy nieruchomością. Z punktu widzenia losów gospodarstwa rolnego, podmiotów związanych z jego prowadzeniem, kontrahentów, a nawet całej gospodarki niezwykle ważne jest szybkie rozwiązanie spraw spadkowych i sprawne przejście go-

¹ Ustawa z 18.3.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. Nr 85, poz. 458).

spodarstwa przez następcę lub następców prawnych celem kontynuowania aktywności gospodarczej. Nie ulega ponadto wątpliwości, że właściwy wybór następcy prawnego jest kluczowy dla dalszego bytu gospodarstwa. Nie wszyscy spadkobiercy muszą być bowiem zainteresowani kontynuacją jego działalności. Na osłabienie pozycji gospodarstwa może mieć również znaczący wpływ długotrwałość, nawet wieloletni dział spadku. Podobne uwagi można również sformułować odnośnie do przejścia na następców prawnych przedsiębiorstwa.

Wszystko to sprawiło, że zaczęto poszukiwać mechanizmów prawnych, które nie tylko sprostająby wskazanym powyżej oczekiwaniom, ale uelastyczyłyby i poszerzyłyby zakres swobody testowania. W ramach prowadzonych dysput wśród przedstawicieli doktryny rozważano wprowadzenie do polskiego prawa spadkowego m.in.: darowizny na wypadek śmierci (*donatiomortis causa*), zapisu o skutku rzeczowym (zapis windykacyjny) i testamentu działowego. Niektóre z propozycji przybrały nawet postać projektów zmian legislacyjnych nowelizujących w odpowiednim zakresie przepisy prawa spadkowego. Należy tutaj wskazać na senacki projekt wprowadzający darowiznę na wypadek śmierci² oraz rządowy projekt wprowadzenia zapisu windykacyjnego³. Ostatecznie ustawodawca zdecydował się wprowadzić instytucję zapisu windykacyjnego, natomiast darowizna na wypadek śmierci jest nadal przedmiotem polemik. Obecnie, przynajmniej teoretycznie, dzięki zapisowi windykacyjnemu testator otrzymuje możliwość zapewnienia maksymalnej efektywności gospodarczej poszczególnych składników swojego majątku, starannie dobierając osoby, które zapewnią odpowiednią kontynuację prowadzenia gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa należącego do spadkodawcy.

Opracowanie zagadnienia zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego stanowi duże wyzwanie z uwagi na fakt, że w dorobku polskiej nauki nadal brak szerszego opracowania poświęconego tej tematyce. Jedyne zrębowe informacje można odnaleźć w opracowaniach odnoszących się do zapisu windykacyjnego w ogólności, zawartych w szczególności w komentarzach do kodeksu cywilnego, systemach prawa cywilnego i prywatnego oraz artykułach tematycznych w czasopismach prawniczych.

Wśród szerszych prac poświęconych zapisowi windykacyjnemu w ogólności można wyróżnić nieliczne publikacje. Jako pierwsze ukazało się opracowanie *J. Turlukowskiego* pt. Zapis windykacyjny. Komentarz⁴, wydane w 2011 r. Kolejno trzeba przywołać monografię *P. Księżaka* pt. Zapis windykacyjny⁵ wydaną w 2012 r., która stanowi jak dotąd najszersze omówienie instytucji zapisu windykacyjnego. Do najważniejszych prac dotyczących zapisu windykacyjnego należy ponadto praca *J. Turlukowskiego* pt. Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim. Wybrane zagadnienia⁶ opubliko-

² Druk senacki Nr 495 z 12.3.2009 r.

³ Druk sejmowy Nr 3018 z 29.4.2010 r.

⁴ *J. Turlukowski*, Zapis windykacyjny. Komentarz, Warszawa 2011.

⁵ *P. Księżak*, Zapis windykacyjny, Warszawa 2012.

⁶ *J. Turlukowski*, Instytucja zapisu windykacyjnego w prawie polskim, Warszawa 2014.

wana w 2014 r., która została poświęcona szczegółowej analizie tematyki związanej z ustanowieniem zapisu windykacyjnego, z przedmiotem zapisu windykacyjnego i sytuacji prawną zapisobiercy windykacyjnego oraz publikacja *J. Waszczuk-Napiórkowskiej* pt. *Zapis windykacyjny w polskim prawie spadkowym*⁷ wydana w 2014 r.

Trzeba także przywołać opracowania monograficzne stanowiące kompleksowe opracowanie problematyki instytucji zapisu windykacyjnego ze szczególnym uwzględnieniem przedsiębiorcy jako podmiotu ustanawiającego zapis windykacyjny i przedsiębiorstwa jako przedmiotu tego zapisu, a mianowicie dwie publikacje autorstwa *P. Blajera*, *Nabycie przedsiębiorstwa będącego przedmiotem zapisu windykacyjnego*. *Aspekty materialno- i proceduralnoprawne*⁸ oraz *Ustanowienie przez przedsiębiorcę zapisu windykacyjnego*, wydane w 2016 r.⁹

Do najistotniejszych artykułów traktujących o wybranych zagadnieniach związanych z zapisem windykacyjnym gospodarstwa rolnego należy natomiast tekst autorstwa *P. Blajera* pt. *Gospodarstwo rolne jako przedmiot zapisu windykacyjnego – wybrane problemy*¹⁰ opublikowany na łamach czasopisma *Studia Iuridica Agraria* w 2011 r., artykuł *P. Księżaka* pt. *Zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego*¹¹ w książce *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego*. Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Prutisa wydanej w 2012 r. oraz opracowanie *Z. Truszkiewicza*, *O niektórych skutkach zapisu windykacyjnego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego*¹² w publikacji pt. *Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego: księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi* wydanej w 2014 r.

Powyższe okoliczności przemawiają za podjęciem badań nad instytucją zapisu windykacyjnego, a zwłaszcza nad tematyką odnoszącą się do kwestii związanych z zapisem windykacyjnym gospodarstwa rolnego. Wśród argumentów uzasadniających podjęcie tematyki niniejszej pracy można wskazać obok ogólnych względów społeczno-gospodarczych, również kwestie praktyczne oraz teoretyczne. Koronnym argumentem przemawiającym za podjęciem przedmiotowej tematyki jest konstrukcja zapisu windykacyjnego, która stanowi wyłom od rządzącej dziedziczeniem zasady sukcesji uniwersal-

⁷ *J. Waszczuk-Napiórkowska*, *Zapis windykacyjny w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2014.

⁸ *P. Blajer*, *Nabycie przedsiębiorstwa będącego przedmiotem zapisu windykacyjnego. Aspekty materialno- i proceduralnoprawne*, Warszawa 2016.

⁹ *P. Blajer*, *Ustanowienie przez przedsiębiorcę zapisu windykacyjnego*, Warszawa 2016.

¹⁰ *P. Blajer*, *Gospodarstwo rolne jako przedmiot zapisu windykacyjnego – wybrane problemy*, SIA 2011, t. IX.

¹¹ *P. Księżak*, *Zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego*, w: *J. Bieluk, A. Doliwa, A. Malarewicz-Jakubów, T. Mróz* (red.), *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego*. Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Prutisa, Białystok 2012.

¹² *Z. Truszkiewicz*, *O niektórych skutkach zapisu windykacyjnego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego*, w: *A. Dańko-Roesler, A. Oleszko, R. Pastuszko* (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego: księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi*, Warszawa 2014.

nej¹³ i bywa nazywana „nowatorską” oraz „hybrydalną”¹⁴. W literaturze przedmiotu podaje się, że instytucja zapisu windykacyjnego od strony teoretycznej dokonuje „przerobienia” fundamentów prawa spadkowego, co powoduje konieczność nowego spojrzenia na cały model polskiego prawa spadkowego i opisanie go na nowo¹⁵. Uczynienie zaś przedmiotem zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego ma istotne znaczenie nie tylko dla nauki prawa cywilnego, prawa spadkowego, ale także dla nauki prawa rolnego.

Sprawia to, że potrzeba prowadzenia badań i analizy instytucji zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego jest bardzo aktualna, a przedmiotem rozważań można uczynić mnóstwo rozmaitych zagadnień szczegółowych.

Przytoczone powyżej argumenty, zwłaszcza natury teoretycznej i praktycznej, uzasadniają wybór problematyki badań i przesądają o określeniu celu opracowania. Jest nim, oprócz najpełniejszego przedstawienia instytucji legatu windykacyjnego, próba odpowiedzi na fundamentalne pytanie: czy zasadne było wprowadzenie do polskiego systemu prawnego zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem można uczynić gospodarstwo rolne, mając na względzie fakt, iż część krajów świadomie nie zdecydowała się na przyjęcie w swoich porządkach normatywnych tego mechanizmu rozrządzenia na wypadek śmierci. Wskazując na zasadność wkomponowania do polskiego prawa spadkowego zapisu windykacyjnego, w pierwszej kolejności podnoszono, że będzie to istotny mechanizm służący sprawnym zmianom generacyjnym w obrębie organizmów gospodarczych takich jak gospodarstwo rolne czy przedsiębiorstwo. W uzasadnieniu projektu ustawy można odnaleźć fragment stanowiący, że to właśnie „względy praktyczne przemawiają za dopuszczalnością uczynienia przedmiotem zapisu windykacyjnego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. Często bowiem osoba je prowadząca chce wskazać konkretną osobę (swojego następcę), która ma według niego predyspozycje do kontynuowania tej działalności. Poza tym posłużenie się zapisem windykacyjnym pozwala na szybkie przejęcie przez zapisobiercę zarządu przedsiębiorstwem lub gospodarstwem rolnym”¹⁶.

Tak ogólnie określony cel badawczy, wyznaczający zakres problemowy opracowania, wymaga konkretyzacji. Do jego realizacji konieczne jest sformułowanie pytań bardziej szczegółowych. W szczególności należy przeanalizować: czy ustawodawca prawidłowo określił zasady zapisobrania windykacyjnego rolniczych jednostek produkcyjnych; jaki jest wpływ znaczenia pojęcia „gospodarstwa rolnego” na zakres stosowania instytucji zapisu windykacyjnego; jak na zdolność do bycia zapisobiercą windykacyjnym gospodarstwa rolnego lub nieruchomości rolnej oraz możliwość zachowania nabytej w drodze legatu windykacyjnego jednostki produkcyjnej wpływają znowelizo-

¹³ A. Bieranowski, Wykładnia testamentu zawierającego zapis windykacyjny – głos w dyskusji, Rej. 2012, Nr 7–8, s. 177.

¹⁴ Zob. P. Księżak, Zapis windykacyjny, s. 25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 11.

¹⁶ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Druk sejmowy Nr 3018), s. 9.

wane¹⁷ przepisy zawarte w ustawie z 11.4.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego¹⁸; jak przedstawia się techniczna kwestia oznaczenia gospodarstwa rolnego w testamencie, obejmującym zapis windykacyjny tej jednostki oraz w dokumentach potwierdzających nabycie zapisanego gospodarstwa; jakie są faktyczne skutki zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego; jakie składniki gospodarstwa rolnego rzeczywiście przechodzą na legatariusza z chwilą otwarcia spadku oraz jakie ma to konsekwencje na płaszczyźnie prawnej struktury majątkowej zapisanej jednostki produkcyjnej; na ile przewidziane sposoby dokumentowania praw do zapisu windykacyjnego sprzyjają sprawnemu przejmowaniu zapisanych windykacyjnie praw oraz ułatwiają ujawnienie ich we właściwych rejestrach; jaki wpływ na losy i kondycję zapisanego gospodarstwa rolnego wywiera instytucja legatu o skutku rzeczowym.

W niniejszej pracy postawiona została następująca wstępna hipoteza badawcza: wprowadzona do polskiego prawa spadkowego instytucja zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego w obecnym kształcie i w kontekście aktualnie obowiązujących w Polsce unormowań normatywnych i panujących stosunków społeczno-gospodarczych nie jest w stanie spełnić stawianych jej oczekiwań związanych z łatwą i szybką zmianą generacyjną w obrębie rolniczych jednostek produkcyjnych.

Wyjaśnienie powyższego problemu wymaga jednak uprzedniego rozstrzygnięcia szeregu kwestii o znaczeniu podstawowym, jak i zagadnień pobocznych. Regulacja dotycząca zapisu windykacyjnego zamieszczona jest w zaledwie kilku artykułach, co powoduje, że konieczne jest nowe spojrzenie na szereg istniejących dotychczas w polskim prawie spadkowym instytucji. Ustawodawca starał się wkomponować zapis windykacyjny w zastany porządek normatywny, ale nie we wszystkich miejscach dostrzegł taką konieczność, co wpływa na dodatkowe trudności nie tylko teoretyczne, ale również w praktycznym jej wykorzystaniu. Choć podjęta została próba dostosowania pewnych rozwiązań, nie udało się uniknąć problemów, które mogą pojawić się w związku z funkcjonowaniem tej instytucji.

Mając na względzie również to, że przez szereg lat w polskim prawie spadkowym funkcjonowały szczególne zasady dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a część z nich nadal posiada moc prawną oraz fakt, że zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego jest instytucją ogólnego prawa spadkowego, należy spojrzeć na niego nie tylko z punktu widzenia rozwiązań ogólnych, ale również szczególnych. W tym kontekście istotnego znaczenia nabiera pojęcie gospodarstwa rolnego – podstawowa instytucja w nauce prawa rolnego i w badaniach agrarystycznych, która z uwagi na brzmienie art. 981¹ § 2 pkt 3 KC staje się przedmiotem zainteresowania ogólnego prawa spadkowego. Właśnie

¹⁷ Ustawa z 14.4.2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 869) oraz ustawa z 26.4.2019 r. o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 r. poz. 1080).

¹⁸ Ustawa z 11.4.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1362 ze zm.).

z uwagi na przedmiot zapisu windykacyjnego pojawia się tutaj podwójne zakotwiczenie.

Należy także zaznaczyć, że pomimo pozornych podobieństw zapis windykacyjny gospodarstwa rolnego jest pod wieloma względami odmienny od przypadku, w którym przedmiotem legatu o skutku rzeczowym jest przedsiębiorstwo.

Weryfikacja poprawności przyjętego rozwiązania niewątpliwie wymaga pokazania tej instytucji w szerszym kontekście, a mianowicie spojrzenia z jednej strony na zapis windykacyjny przez pryzmat całokształtu prawa spadkowego. Z drugiej strony konieczne jest zbadanie, jak wprowadzenie tej instytucji wpłynęło na dotychczasowy model prawa spadkowego. Realizacja tak postawionego zadania wymaga niejednokrotnie zestawienia sytuacji spadkobiercy i zapisobiercy windykacyjnego.

Ponadto w pracy zostanie podjęta próba udzielenia odpowiedzi na pytania i wątpliwości związane z omawianą instytucją, które często wynikają z krótkiego okresu jej funkcjonowania oraz orzecznictwa w tej materii. Z uwagi na szczątkowość aktualnej regulacji dotyczącej zapisu windykacyjnego, a tym bardziej zapisu windykacyjnego gospodarstwa rolnego, na podstawie przeprowadzonych badań pod adresem ustawodawcy sformułowane zostaną postulaty *de lege ferenda*.

Należy podkreślić, że prezentowanie wniosków płynących z prowadzonych badań nad instytucją zapisu windykacyjnego w ogólności jest zabiegiem w pełni przemyślanym i uzasadnionym, bowiem mają one zastosowanie do sytuacji, w której przedmiotem zapisu o skutku rzeczowym jest gospodarstwo rolne. W sytuacji zaś, gdy pojawiają się elementy właściwe i charakterystyczne tylko dla legatu windykacyjnego rolniczych jednostek produkcyjnych są one dodatkowo akcentowane i pogłębiane.

Fakt, iż w obecnym stanie prawnym nie tylko przepisy KC mają znamienny wpływ na instytucję zapisu windykacyjnego, którego przedmiotem jest gospodarstwo rolne lub nieruchomości rolna, w tym na zdolność do bycia zapisobiercą windykacyjnym oraz na zachowanie zapisanego przedmiotu, uzasadniał analizę rozwiązań przyjętych w znowelizowanej KsztUstrRoLU obejmującej swym zakresem także kwestie nabycia nieruchomości rolnej lub gospodarstwa rolnego, do którego dochodzi w sytuacji śmierci dotychczasowego właściciela.

Najwięcej miejsca poświęcono jednak pogłębionej analizie jednego z najistotniejszych zagadnień związanych z instytucją zapisu windykacyjnego, jakim jest ujęcie jej przedmiotu. Od interpretacji pojęć, którymi posłużył się ustawodawca w art. 981¹ § 2 pkt 1–4 KC, zależy bowiem zakres stosowania instytucji zapisu windykacyjnego. Nie zmieniając werbalnie art. 981¹ § 2 KC, można różnie kształtować jego zakres poprzez odmienne definiowanie desygnatów pojęć. Na tym tle podjęta została próba przedstawienia, analizy i oceny poglądów prezentowanych przez przedstawicieli doktryny odnośnie do pojęcia gospodarstwa rolnego. Szczególnie istotne są nowatorskie propozycje rozwiązań zagadnień spornych.

Na uwagę zasługiwała także tematyka nabycia przedmiotu zapisu windykacyjnego, w tym jedno z najbardziej skomplikowanych zagadnień związanych z instytucją zapisu windykacyjnego – zagadnienie zakresu sukcesji zapisobiercy windykacyjnego. Na tej

płaszczyźnie przeanalizowane zostały skutki zapisu windykacyjnego takich jednostek produkcyjnych jak gospodarstwo rolne lub przedsiębiorstwo.

Wiele miejsca w niniejszej publikacji poświęcono odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe, w tym odpowiedzialności za zachówek. Stosowne wkomponowanie tych przepisów do prawa polskiego i zharmonizowanie z zastanym stanem prawnym stanowiło poważne wyzwanie dla ustawodawcy. Pojawiają się na tym tle liczne wątpliwości dotyczące kwestii elementarnych, jak również ujęcia zagadnień szczegółowych. Ponadto jest to tematyka niezwykle trudna i wymagająca do opisanie od strony teoretycznej, bowiem łączy nabycie singularnego prawa z odpowiedzialnością za długi, przez co nie sposób jej ująć w znanych konstrukcjach prawnych.

Celem monografii, oprócz teoretycznej analizy, stało się praktyczne naświetlenie roztrząsanych zagadnień. W tym kontekście na uwagę zasługuje rozdział poświęcony opracowaniu przeprowadzonej wśród notariuszy w Polsce ankiety dotyczącej praktycznego wykorzystania instytucji zapisu windykacyjnego.

W pracy nie zostało również pominięte niezwykle istotne zagadnienie dokumentowania praw do zapisanego windykacyjnie przedmiotu oraz oznaczenia gospodarstwa rolnego w akcie poświadczenia dziedziczenia oraz sądowym postanowieniu o nabyciu spadku.

Powyższe pozwala żywić nadzieję, że dokonana analiza zyska nie tylko doniosłe znaczenie naukowo-poznawcze, ale również może stać się użytecznym źródłem wiedzy dla praktyków.

Aneta Makowiec

[Przejdź do księgarni →](#)